

FIFTY YEARS OF THE THERIOLOGICAL SOCIETY IN UKRAINE: KEY MILESTONES

Igor Zagorodniuk

Key words

Ukrainian Theriological Society,
history of science, Theriological
School

doi

<http://doi.org/10.15407/TU2313>

Article info

submitted 16.02.2022
revised 05.06.2022
accepted 30.06.2022

Language

Ukrainian, English summary

Affiliations

National Museum of Natural
History, NAS of Ukraine (Kyiv,
Ukraine)

Correspondence

I. Zagorodniuk; National Museum
of Natural History NAS of
Ukraine, 15 Bohdan Khmelnytsky
Street, Kyiv, 01054 Ukraine;
e-mail: zoozag@ukr.net
orcid: 0000-0002-0523-133X

Abstract

Information on the formation and development of mammal research in Ukraine in the format of the activity of a scientific society is summarized. The beginning of systematic research was determined by such events as the formation of academic programs and research groups for the study of mammalian fauna (study of fauna composition, distribution, taxonomy, morphology, and population dynamics), the economic importance of mammals (game species, pests, and role in zoonoses), study of the history of fauna and some systematic groups (palaeontology, archaeozoology, and phylogenetics), and analysis of fauna changes (synanthropy, alien species, red book, environmental and climate changes). Such directions were formed in the academy of sciences, universities, nature reserves, anti-plague and sanitary-epidemiological and plant protection stations, especially in 1950–1960, which led to the formation of relevant scientific schools, state programs, specialties, publications, and conference cycles. In June 1972, with the participation of Ukrainian academician I. Pidoplichko, the creation of the All-Union Theriological Society (AUTS) was initiated, and he became its vice-president. Over the next 10 years, theriological research in Ukraine expanded significantly, and in March 1982, the Ukrainian Branch of the AUTS (UB) was created, with 4 sections: paleozoology, morphology, game management, and ecology. In the spring of 1992, the UB was reorganized into the Ukrainian Theriological Society (UTS), and two more its sections were created: medical theriology and the Theriological School. The latter has focused on research carried out in the network of protected areas and biostations and has dealt with the organization of seminars for the exchange of experience and improvement of the qualification of colleagues, and soon it became the main form of activity of the UTS. Within its framework, several new groups were formed (monitoring of bats, large carnivores and small mammals, standardization of scientific terminology and nomenclature). In 1994 to 2022, 26 therioschools and 12 seminars were held, the website *Therioshkola* was created, dozens of issues were published, and the newsletter *Novitates Theriologicae* and the journal *Theriologia Ukrainica* (23 volumes) were established. To the 50th anniversary of the UTS, issues of the bulletin dedicated to the history of theriology have been prepared, which include encyclopaedic information about 183 people and an overview of scientific centres and regional studies.

Cite as

Zagorodniuk, I. 2022. Fifty years of the Theriological Society in Ukraine: key milestones. *Theriologia Ukrainica*, 23: 136–156. [In Ukrainian, with English summary]

50 років Теріологічного товариства в Україні: ключові віхи

Ігор Загороднюк

Резюме. Узагальнено відомості про формування й розвиток в Україні досліджень ссавців у форматі діяльності наукового товариства. Початок системних досліджень визначався такими подіями, як формуванням академічних програм та дослідницьких груп з вивчення теріофауни (дослідження складу фауни, поширення, систематики, морфології, динаміки популяцій), господарського значення ссавців (мисливська фауна, шкодочинні види, роль у зоонозах), вивчення історії фауни і окремих систематичних груп (палеонтологія, археозоологія, філогенетика), аналіз змін фауни (синантропія, чужорідні види, червона книга, зміни середовища та клімату). Такі напрямки формувалися в Академії наук, університетах, заповідниках, протичумних і санепідемстанціях, станціях захисту рослин, надто у 1950–1960 рр., що призвело до формування відповідних наукових шкіл, державних програм, спеціальностей, видань і циклів конференцій. У червні 1972 р. за участі академіка АН УРСР І. Підплічка ініційовано створення Всесоюзного теріологічного товариства (ВТТ), і він став його віце-президентом. За наступні 10 років теріологічні дослідження в Україні суттєво розширилися, і в березні 1982 р. було створено Українське відділення ВТТ, з 4 секціями: палеозоології, морфології, мисливствознавства, екології. Навесні 1992 р. відділення реорганізовано в Українське теріологічне товариство (УТТ), в якому створено ще дві секції — медичної теріології та Теріологічну школу. Остання стосувалася досліджень у мережі заповідних територій та біостанцій та проведення семінарів з обміну досвідом та підвищення кваліфікації колег і скоро стала основною формою діяльності УТТ. В її рамках сформувалися декілька нових груп (моніторинг кажанів, великих хижих, дрібних ссавців, впорядкування наукової термінології й номенклатури). За 1994–2022 рр. проведено 26 теріошкіл і 12 семінарів, створено вебсайт «Теріошкола», видано десятки видань, налагоджено випуск бюлетеню *Novitates Theriologicae* та журналу *Theriologia Ukrainica* (23 томи). До 50-річчя УТТ підготовлено випуски бюлетеню з історії теріології, які включають енциклопедичні довідки про 183 персони та огляд наукових центрів та регіональних досліджень.

Ключові слова: Українське теріологічне товариство, історія науки, Теріологічна школа.

Вступ

Теріологія — найдавніша система знань, яка сформувалася в розвитку мисливських практик, тваринництва та пізнання людиною самої себе — представника ряду приматів з класу ссавців. Проте, власне наукові старті почалися лише з формування наукової літератури, лекцій, дисциплін кафедр та товариств, що відбувалося тільки в останні 150–170 років. В Україні старті можна рахувати з появи перших кафедр і перших оглядів, що сталося майже одночасно в низці регіональних центрів, якими є Харків, Київ, Одеса, Львів та інші, тобто з близько 1830–1860 років завдяки таким світочам зоологічної думки, як Паульсон, Кесслер, Завадський, Петруський, Новицький, Бельке та ін., а з урахуванням доробків попередників, які були мандрівниками з наукових центрів з-поза меж України (Нордман, Гюльденшtedт, Еркслебен, Паллас, Брандт та ін.) — ще на 100 років раніше, з середини 18 ст.

Проте, формування наукових шкіл і розвиток детальних досліджень фауни, екології, морфології, палеонтології тощо почалися лише у першій третині 20 ст., з формуванням Академії наук, академічних зоологічних музеїв, випускаючих зоологічних кафедр, науководослідних інститутів та біостанцій, що стали ключовими осередками розвитку науки і формування наукових шкіл в галузі зоології, зокрема й теріології. «Пікові» ініціативи сформувалися на межі 1960-х та 1970-х років і продовжилися надалі.

Відповідно, 2022 рік в історії Українського теріологічного товариства є визначним: маємо одразу кілька ювілеїв — 20, 30, 40, 50 років від ключових подій в історії Української теріології. Серед них — заснування теріологічного руху як окремого напрямку наукових досліджень в Академії наук (1972), оформлення діяльності товариства як наукової організації (1982), оформлення самоврядного товариства поза радянськими структурами (1992), формування інтернет-мережі товариства з розсилкою інформаційних повідомлень (2002).

Отже, у поточному 2022 році маємо одразу декілька ювілеїв Українського теріологічного товариства, яким і присвячено цей стислий огляд.

Повоснні передвісники подій 1972 року

Історія наукових досліджень в Україні зазнавала неодноразових провалів і переписувань, починаючи з історії УНТ, яку усіяло поглинала ВУАН [Onoprienko & Shcherban 2008] і закінчуючи історіями окремих установ та долями окремих науковців та напрямків, в яких вони працювали [напр.: Zagorodniuk 2015b]. Інколи корекції історії трапляються свідомо, задля політичної доцільності [Markevych & Pidoplichko 1956], проте нерідко й несвідомо, через незнання такої історії, як от в нещодавньому огляді з історії європейської теріології [Hutterer & Kryštufek 2020]. Окремі віхи розвитку теріологічних досліджень відображено в низці статей автора, зокрема стосовно наукових видань, включно з монографіями, матеріалами конференцій, збірників праць Українського теріологічного товариства [Zagorodniuk 2015a].

Початок системних досліджень ссавців в Україні визначається кількома напрямками — формуванням академічних програм та дослідницьких груп з вивчення ссавців (дослідження складу фауни, поширення, систематики, морфології, анатомії, генетики, динаміки популяцій), вивчення господарського значення ссавців (мисливська фауна, шкодочинні види, роль у зоонозах, розведення, domestикація), вивчення історії фауни і окремих систематичних груп (палеонтологія, археозоологія, філогенетика), аналіз змін фауни (синантропія, червона книга, чужорідні види, впливи змін середовища та клімату). Такі напрямки формувалися в Академії наук і галузевих академіях, в університетах і заповідних установах, системі протичумних і санепідемстанцій, станцій захисту рослин. Ці процеси набули значного розвитку у 1950–1960-х рр. і ознаменувалися розвитком відповідних інституцій та наукових шкіл, формуванням державних програм, навчальних спеціальностей, стандартів та державної статистичної звітності (категорії раритетності, трофейні стандарти, форма 2тп-мисливство), серій наукових видань і конференцій.

В ті роки вийшла серія зведень, які надовго стали точкою відліку у вивченні фауни України в цілому та її окремих регіонів, у т.ч. два видання «Визначника ссавців УРСР» [Korneev, 1952, 1965], зведення щодо ссавців Карпат [Sokur 1952] та західних областей України [Tatarynov 1956], «Звірі Криму» (рос.) [Vshyvkov 1964], два теріологічні випуски в серії «Фауна України», включно з описами комахоїдних, кажанів і хижих родини мустелових [Abelentsev *et al.* 1956; Abelentsev 1968]. Важливими стали й огляди, видані І. Сокуром, — «Ссавці фауни України та їх господарське значення» [Sokur 1960], «Історичні зміни та використання фауни ссавців України» [Sokur 1961], «Шкідливі гризуни і боротьба з ними» [Sokur 1963] та ін.

В цей період вийшли й різноманітні програмні й підсумкові статті, серед яких, наприклад, — «Результати вивчення теріофауни західних областей України вітчизняними зоологами» [Tatarynov 1959] та «Чергові завдання у вивченні екології ссавців України» (рос.) [Sokur 1967], «Підсумки кільцювання кажанів в Україні за 1939–1967 рр.» [Abelentsev *et al.* 1968 та ін.] тощо. Відбулися і тематичні конференції, серед яких і «Перша наукова конференція з розвитку мисливського господарства УРСР» (Київ, 1968; наступна відбулася у 1973 р.); обидві зі збірниками наукових праць.

З активу цього часу важливо відмітити таких теріологів, як (за абеткою): В. Абеленцев, І. Барабаш, Д. Берестенніков, В. Бібікова, О. Гізенко, Л. Гіренко, Я. Зубко, В. Іздебський, М. Калабухов, І. Колюшев, О. Корнеєв, Є. Крайнев, О. Мигулін, М. Милютін, О. Лисецький, І. Підоплічка, Є. Решетник, Л. Самарський, І. Сахно, П. Свириденко, І. Сокур, К. Татаринів, К. Філонов, І. Шнарович, К. Янголенко та ін., і вся ця плеяда продовжила свою працю і в наступний період (1972–1982). Про більшість з таких світочів української теріології підготовлено статті з аналізом їхнього внеску в науку, у т.ч. й найпотужніших теріологів цього періоду — Івана Підоплічка [Krakhmalna & Mikhalevych 2005], Івана Сокура [Emelyanov & Zagorodniuk 2008] та Василя Абеленцева [Zagorodniuk 2017].

Цей період розвитку досліджень закономірно підійшов до ініціативи проведення в СРСР міжнародного теріологічного конгресу, у зв'язку з цим (хоча це лише гіпотеза автора) і було висловлено ідею створення Теріологічного товариства. Врешті, у червні 1972 р. цей процес стартував, і одним з його ініціаторів став І. Підоплічка, найвідоміший український зоолог, енциклопедист та археолог, на той час директор Інституту зоології АН УРСР та Центрального науково-природничого музею АН УРСР, академік-секретар відділення загальної біології в Президії АН УРСР, головний редактор серії видань, включно зі збірником «Природна обстановка і фауни минулого» (1963–1975) та журналом «Вісник зоології» (1967–1975).

1972–1981 (діяльність у рамках ВТТ)

Історію про події 1972 року автор дізнався від Н. Філіпчук та І. Рогатко, які були в Раді Українського відділення ВТТ у 1982–1991 рр. Розуміючи, що формально точкою відліку є березень 1982 р., коли відбулися установчі збори УВ ВТТ [Rogatko 1982] (далі про це докладніше), я дізнався від шановних колег про те, що товариство існувало з початку 1970-х років, а 1982 року було оформлено окремі органи управління ним в суто українському сегменті. Інса Рогатко повідала, що товариство діяло всі ті роки, вже після її навчання в аспірантурі (захист 1968 р.), і вона дуже добре пам'ятає, зокрема, як вона, як теріолог, за дорученням керівника відділу М. Войственського (відділ фауни і систематики хребетних ІЗАН) брала участь у підготовці матеріалів для І. Підоплічка, який планував виступ на теріологічному товаристві. Рік тепер не відомий, проте, очевидно, це було близько 1972 року.

І такі документи збереглися. По-перше, нам відомо, що одним з ініціаторів і віце-президентом Всесоюзного тоді теріологічного товариства став академік АН УРСР І. Підоплічка (1905–1975) [Krakhmalna & Mikhalevych 2005]. Про роль Підоплічка у розвитку теріологічних досліджень і його статус віце-президента ВТТ відмічено у всіх джерелах з його бібліографії і наукового спадку¹. Його ентузіазм в розвитку теріології та археології, але й загалом зоології, відомий всім. Той факт, що він був від початку створення ВТТ його віце-президентом, наштовхнув на пошуки в сучасних архівах РАН та архіві ВТТ².

Рис. 1. Команда теріологів-екологів, що представляла відділ екології ІЗАН та в подальшому ядро секції екології УТТ та делегатів від України на Першому Міжнародному теріологічному конгресі (1974), на експериментальній базі «Теремки» близько 1974 р.: О. Корчинський (аспірант), В. Межжерін, І. Смелянов (в подальшому керівник секції екології УТТ), І. Сокур (керівник відділу екології), С. Золотухіна (в подальшому секретар секції екології УТТ), А. Іщенко, С. Молостов (преparator і таксидерміст відділу) (з фотоальбому С. Золотухіної, архів ННПМ).

Fig. 1. The team of theriologists-ecologists that represented the Department of Ecology of IZAN and later the core of the Section of Ecology of the UTS and delegates from Ukraine at the first International Theriological Congress (1974), at the experimental base 'Teremki' (ca. 1974): O. Korchynsky (graduate student), V. Mezherin, I. Emelyanov (later the head of the ecology section of UTS), I. Sokur (head of the department), S. Zolotukhina (later the secretary of the ecology section of UTS), A. Ishchenko, S. Molostov (preparator and taxidermist of the department) (from photo album of S. Zolotukhina, archive of NMNH of Ukraine).

¹ В архіві І. Г. Підоплічка в Інституті архівознавства НБУВ НАН України (фонд 139, опис 3) в переліку рукописів і документів є «Протоколи засідання мамологічної секції ентомологічного відділу Київської сільськогосподарської дослідної станції. Рукопис. 2 док. 5 липня — 6 серпня 1930», що свідчить про те, що дослідник брав участь в організації теріологічних структур від початків своєї професійної (наукової) діяльності.

² Зокрема, в електронній версії архіву <https://therio.ru/community/history/>

В історичній довідці про «Теріологическое общество при РАН» вказано, що його (звісно, не «ТО при РАН», а ВТТ) створено у січні 1973 р. на установчому з'їзді, що проходив на біологічному факультеті МДУ в Москві, де головою обрали акад. В. Соколова. Очевидно, що підготовка йшла до січня 1973, тобто у 1972 р. І такий документ було виявлено: у червні 1972 р. Іван Підоплічко був серед ініціаторів створення ВТТ на Президії АН СРСР (не РАН), що викладено в архіві РАН (фонд 1961, <https://bit.ly/3PGPmfc>). У довідці вказано: «Всесоюзне теріологічне товариство (ВТТ). 1973–1991 — Всесоюзне теріологічне товариство при Академії наук СРСР. З 1992 — Теріологічне товариство при РАН. Входить до складу Відділення загальної біології з 1973 р.». І далі: «Постанова Президії АН СРСР про організацію Всесоюзного теріологічного товариства (ВТТ) прийнята у червні 1972 р., а в січні 1973 р. в Москві відбувся Установчий з'їзд. Він був підготовлений Оргкомітетом, до якого входили визначні вчені-теріологи: академік С. С. Шварц, академік АН УРСР І. Г. Підоплічко, член-кореспондент АН Казахської РСР О. О. Слудський, ...» [був у переліку і О. Корнєєв].

Далі був Перший теріологічний конгрес [Pidoplichko 1974]. В Інституті Архівознавства НБУВ НАН України є «Фонд № 139 документів ... акад. І. Г. Підоплічка, де Описі № 5 (Фото-документи) за № 73–74 є записи: «73. Підоплічко І. Г. на *Мамологічному симпозиумі у м. Київ*. Фотознімок. ... 12–15 лютого 1973.», «74. Підоплічко І. Г. на I Міжнародному теріологічному конгресі у м. Москва. Фотознімок. ... 1974» (курсив мій; правдоподібно, що це помилка: конгрес відбувся в Москві 6–12 червня 1974 р.). Це підтверджують і державні поштові знаки (марки), випущені з цього приводу 22.05.1974 р. Ініціативу провести конгрес в СРСР проявили американські колеги, зокрема Р. Гоффманн (1929–2010) [Formosov et al. 2011: 1028]³.

У цей період відбулося чимало тематичних конференцій теріологічного спрямування, з активною участю українських теріологів, серед них: Всесоюзний симпозиум щодо систематики та цитогенетики ссавців, організований за участі ВТТ (Москва, 1975) [Gaichenko 1975], Всесоюзна конференція з проблеми «Біологічні засади та досвід прогнозування змін чисельності мисливських тварин» (Кіров, 1975) [Samosh 1976], в Києві у червні 1977 р. проведено Всесоюзний семінар із проблем функціональної морфології [Berezkin 1977], у січні 1978 р. за ініціативою ВТТ та низки академічних установ відбулася Всесоюзна нарада щодо хижих ссавців (Москва, МДУ) [Pylypchuk 1978], а за місяць там само — Другий з'їзд Всесоюзного теріологічного товариства АН СРСР (340 делегатів) [Zolotukhina 1978], у червні 1978 р. у Брно за участі української делегації пройшов II Міжнародний теріологічний конгрес (486 учасників, 9 секцій та 21 спеціальна група) [Rogatko & Korotkevich 1979], у грудні 1980 р. в Саратові за ініціативою ВТТ відбулася вже V Всесоюзна нарада щодо гризунів (140 учасників) [Kotliarov 1981], у червні 1981 р. у Петрозаводську відбулася III Всесоюзна наукова конференція з біології та патології хутрових звірів [Kolesov 1981], того ж 1981 р. у Пловдиві (Болгарія) за участі української делегації відбулася Всесвітня мисливська виставка (60 країн-учасниць) [Shevchenko 1981] та нарада з питань вивчення вовка, що пройшла у Тронхемі, Швеція (Л. Шевченко, особ. повід.).

Суто українських теріологічних конференцій у цей період було мало. Серед них примітним був лише цикл «мисливських» конференцій, і 1973 р. відбулася друга з них, проведена силами УТМР, проте за участі Академії наук та вузів. Одночасно з темою «корисної» фауни набули нового розвитку дослідження за темою «боротьбистики», у т.ч. з розробкою заходів щодо захисту врожаю та моделей динаміки популяцій гризунів [Sokur 1972; Emelyanov et al. 1978]. Тоді ж з'явилася й альтернативна ідея — Червона книга УРСР, перший випуск якої вийшов 1980 року за найактивнішої участі теріологів [Abelentsev et al. 1980]. Теріологи України діяли в рамках ВТТ, попри те, що інші товариства давно набули самостійності, і 1981 р. в

³ Історія ця викладена так: «На початку 1970-х років Роберт Хоффманн стояв біля витоків організації першого Міжнародного теріологічного конгресу (Москва 1974). Він розумів, щоб стати дійсно міжнародним, конгрес повинен обов'язково включати теріологів з СРСР та інших країн східного блоку. Але поки існує “залізна завіса”, участь радянських теріологів можлива лише, якщо конгрес буде проходити з їхнього боку...» [Formosov et al. 2011: 1028]. Коли почалася ця активність Хоффманна, — невідомо; його поїздки і спільні публікації з радянськими зоологами (група М. Воронцова) щодо генетики ссавців стосуються 1972–1984 рр.

Києві відбулися II з'їзд Українського ентомологічного товариства, IX конференція Українського республіканського наукового товариства паразитологів та I з'їзд морфологів України (хроніки в випуску 1 «Вісника зоології» за 1981 р.).

У тому ж 1981 році в Києві на базі відділу палеонтології ННПМ (на той час — відділ палеозоології ІЗАН) та за участі відомого теріолога І. Громова відбулася конференція (воркшоп) мікропалеотеріологів товариства з оглядом палеонтологічних колекцій та дискусією; основним її організатором був В. Топачевський (Л. Рековець, особ. повід.).

1982–1991 (оформлення й діяльність Українського відділення ВТТ)

Протягом 1970-х років теріологічне товариство суттєво розвинуло в Україні свою діяльність і фактично досягло критичної маси за чисельністю і регіональної специфіки у напрямках досліджень, щоби виокремитися з ВТТ, тому таке виокремлення було цілком природним. 1982 рік — рік інституалізації теріологічного товариства в Україні, оскільки після чергового всесоюзного з'їзду ВТТ було вирішено створювати «регіональні відділення», першим з яких стало Українське відділення ВТТ (УВ ВТТ). Його започаткування описано в хронікальній статті І. Рогатко «Про організацію Українського відділення Всесоюзного теріологічного товариства» (рос.) [Rogatko 1982]. Установчі збори пройшли в Академії 2 березня 1982 р., де було прийнято низку організаційних рішень, з імітацією структури й рішень інших значних форумів. У звіті, зокрема, вказано (наведено скорочено):

«З часу утворення Всесоюзного теріологічного товариства [ВТТ] при АН СРСР відбулося три Всесоюзних з'їзди. На I з'їзді були присутні 220 теріологів, на II — 340, на III в поточному році кількість доповідачів перевищила 700. ... В Україні кількість фахівців, в тій чи іншій мірі зайнятих в області теріології, перевищує 200 осіб. З метою подальшого розвитку та підвищення ефективності координації в республіці наукових досліджень в області теріології, активізації видавничої діяльності, популяризації та пропаганди наукових і практичних досягнень у вивченні ссавців, поліпшення охорони і раціонального використання тваринного світу, ..., а також з огляду на рекомендації II з'їзду ВТТ, Президія АН УРСР постановила створити при Відділенні загальної біології АН УРСР Українське відділення ВТТ».

«2 березня 1982 року на базі Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР відбулися установчі збори УВ ВТТ. На них присутні теріологи [...] з Дніпропетровської, Харківської, Запорізької, Львівської, Кримської та інших областей. Делегати обрали Раду відділення та ревізійну комісію. Рада відділення [перегруповано]: з АН УРСР — Г. Агарков (Київ); В. Гайченко (Київ); І. Ємельянов (Київ); М. Ковтун (Київ); С. Манзій (Київ); І. Рогатко (Київ); І. Сокур (Київ); В. Топачевський (Київ); Мінлігосп — С. Болденков (Київ); МОЗ — А. Брусилівський (Сімферополь); К. Татаринів (Львів); Мінвуз — А. Губкін (Дніпро); І. Гурський (Одеса); О. Корнеєв (Київ); В. Межжерін (Київ); С. Самарський (Черкаси); І. Турянин (Ужгород); Мінсільгосп — О. Салганський (Київ). [...]. Головою Президії Ради відділення обрано В. Топачевського, його заступники — І. Ємельянов та М. Ковтун, члени президії — А. Губкін, В. Межжерін, О. Корнеєв, І. Сокур; вчений секретар — І. Рогатко, скарбник — Н. Філіпчук. Рада відділення затвердила план роботи [...] і такі [три] секції: екології (голова І. Ємельянов); морфології (голова М. Ковтун); палеозоології та систематики (голова В. Топачевський)».

Була розроблена низка атрибутики — печатка, членські внески, плани роботи секцій, ліфлет про УВ ВТТ, планувалися регіональні відділення (черкаське, львівське, дніпропетровське); товариство активно діяло й розвивалося.

Цей період діяльності УТТ виявився одним з найпродуктивніших. Створення УВ ВТТ дозволило сконцентруватися на регіональних задачах і координації робіт в Україні. Розвиток досліджень пішов з переважною увагою до дикої фауни, з формуванням трьох ключових напрямків, кураторами яких були відповідні відділи ІЗАН. Палеотеріологи зосередили свої зусилля переважно на експедиціях і монографіях, морфологи — на деталізації морфологічних досліджень та формуванні школи морфологів, мисливствознавці — на вивченні популяцій мисливських звірів, екологи — вивченні популяцій дрібних ссавців.

Ще одним важливим напрямком, не оформленим як секція, став цикл регіональних досліджень і підготовка відповідних регіональних оглядів фауни та екології окремих груп, що найактивніше проводилося у школах І. Сокура (Київ), С. Самарського (Черкаси), К. Татарінова (Львів) та ін. Сформувалися й доволі автономні центри, по суті школи, серед яких найбільш примітними стали Асканія-Нова, кафедри зоології та зоологічні музеї Київського, Одеського, Львівського, Ужгородського та Дніпропетровського університетів.

Визначною подією, коли на міжнародному рівні українські теріологи представляли власну теріологічну спільноту, став III Міжнародний теріологічний конгрес [Rogatko 1983], який проходив 15–20 серпня 1982 р. в Хельсінкі і зібрав 740 теріологів з 53 країн, зокрема й 46 фахівців з СРСР. В його рамках відбулася низка симпозіумів, серед яких 5 Міжнародний симпозіум щодо вовка, наради («робочі зустрічі») щодо хеморецепції та щодо звукової комунікації ссавців, Перший міжнародний симпозіум щодо комахоїдних ссавців, засідання за темою «Морські ссавці та людина» та багато інших [Rogatko 1983].

У цей період і в Україні відбулася низка знакових конференцій з виданням відповідних збірників наукових праць. З подій можна відзначити засідання Ради відділення 21.12.1983 в ІЗАН. Одним з перших став «розширений пленум Українського відділення ВТТ», що відбувся в Черкасах весною 1984 р. (гостинно приймав усіх С. Самарський) на тему «Вивчення теріофауни республіки, її раціональне використання і охорона». Докладніше про пленум є в огляді М. Гаврилюка з кол. (Gavryliuk *et al.* 2015). За його матеріалами впорядковано збірник наукових праць, виданий у «Науковій думці» 1988 р. під назвою «Изученность териофауны Украины, её рациональное использование и охрана». Загалом у збірнику представлено 18 матеріалів від провідних дослідницьких груп (38 фахівців), переважно у форматі підсумкових статей за окремими напрямками досліджень (докладніше: [Zagorodniuk 2015a]).

Ще однією вагомою справою УВ ВТТ стало проведення в лютому 1985 р. в ІЗАН (Київ) П'ятого Всесоюзного семінару з питань вивчення кажанів. За матеріалами цієї конференції впорядковано збірник праць «Рукокрыли (морфология, экология, ехолокация, паразиты, охрана)», виданий за ред. В. Топачевського та М. Ковтуна у видавництві «Наукова думка» [Bats... 1988]. У цьому виданні вміщено 50 праць провідних хіроптерологів різних країн зі складу тодішнього Радянського Союзу, включаючи й праці українських науковців.

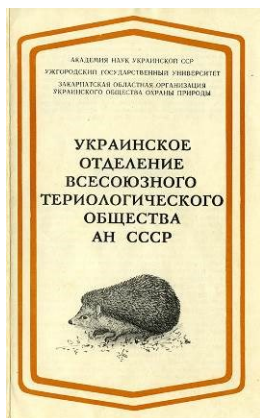

Рис. 2. Перший ліфлет про Українське відділення ВТТ, виданий 1988 р. в Ужгороді (автори: І. Рогатко та А. Гвоздак) [за: Zagorodniuk 2015a]. Праворуч — учасники Пленуму УВ ВТТ 1984 р. у Черкасах: Анатолій Волох, [4 невід.], Михайло Рудишин, Неоніла Філіпчук, Михайло Ковтун, Світлана Золотухіна, Юлій Крочко, Богдан Боднар, Ігор Ємельянов (з фотоальбому С. Золотухіної, архів ННПМ).

Fig. 2. The first flyer of the Ukrainian Branch of the All-Union Theriological Society published in 1988 in Uzhhorod (authored by I. Rogatko and A. Gvozdak) [after: Zagorodniuk 2015a]. Right: participants of the 1984 Plenum of the Theriological Society in Cherkasy: Anatoliy Volokh, [4 non-members], Mykhailo Rudyshyn, Neonila Filipchuk, Mykhailo Kovtun, Svitlana Zolotukhina, Yuliy Krochko, Bohdan Bodnar, Igor Emelyanov (from the photo album of S. Zolotukhina, archive of NMNH of Ukraine).

Як і раніше, українські делегації й делегати брали участь у поточних міжнародних теріологічних конгресах (МТК), що пройшли після III зустрічі 1982 року у Хельсінкі, — IV в Едмонтоні (1985) та V в Римі (1989). Восени 1989 р. (27–30 вересня) в Києві (у одному з санаторіїв у Пущі-Водиці) пройшов Пленум ВТТ з доповідями як господарів, так і гостей.

З'являються в цей період і програмні статті та монографії, як, наприклад, «Аспекти сучасної екології та основні напрямки розвитку екології ссавців в Україні» (рос.) [Mezhzherin *et al.* 1985], «Мікротеріофауна Деснянсько-Подніпровського пізнього палеоліту» (рос.) [Rekovets 1985] та «Раціональне ведення мисливського господарства» [Rudyshyn *et al.* 1987] тощо. Особливу конференційну й організаційну в цілому активність провела секція екології УВ ВТТ (керівник І. Ємельянов, секретар С. Золотухіна), в роботі якої брав активну участь і автор, одним з найпотужніших промоторів виступив О. Михалевич. Силами цієї секції, попри початки економічної скрути в країні, було проведено три наради із залученням багатьох фахівців з різних куточків країни та зарубіжжя: «Хом'якові фауни України» (1987), «Динаміка популяцій ссавців» (1990), «Структурно-функціональне та видове різноманіття ссавців в екосистемах» (4-7.02.1992). Всі вони відбулися в Києві, на базі ІЗАН, проте з роботою окремих сесій в різних інших точках, зокрема в республіканській СЕС і на базі ІЗАН «Теремки».

Всі матеріали цих семінарів були впорядковані як препринти ІЗАН та УВ ВТТ і видані серіями брошур. Матеріали першої зустрічі видано серією з 10 брошур, що включали 27 статей загальним обсягом 176 сторінок. Матеріали 1990 р. мали загальний обсяг серії — 344 сторінки та 31 стаття; матеріали 1992 р. — 6 препринтів загальним обсягом 15 статей та 312 сторінок [Zagorodniuk 2015a]. Загалом протягом 1987–2004 рр. під егідою Українського відділення товариства видано 12 монографій та збірників наукових праць, включно з кількома першими тематичними випусками Праць Теріологічної школи.

Серед монографій цього періоду важливо відмітити книгу В. Межжеріна з його учнями І. Ємельяновим та О. Михалевичем «Комплексні підходи у вивченні популяцій дрібних ссавців» (рос.), видану 1991 р. під ред. акад. В. Большакова та під егідою УВ ВТТ в «Науковій думці» [Mezhzherin *et al.* 1991] та монографію О. Короткевич «Історія формування гіпаріонової фауни Східної Європи» (рос.), видану під ред. В. Топачевського там само трьома роками раніше [Korotkevich 1988]. На початку 1990 р. (26.01.1990). через Президію АН було заявлено про підготовку на 1992 р. збірника наукових праць «Ссавці України (фауна, екологія, морфологія)», упорядник І. Рогатко, ред. В. Топачевський. Збірник готувався довго і вийшов лише 1993 р. [Topachevsky 1993]. У ньому вміщено 17 праць українських науковців. На цей на частково наступний період припадає видання серії монографій В. Топачевського та О. Скорик у видавництві «Наукова думка» про історію та еволюцію дрібних ссавців в пізньому неогені та плейстоцені України [огляд див.: Zagorodniuk 2015a; Rekovets 2022].

Існування УВ ВТТ як складової всесоюзного об'єднання, хоча й по суті формального від початку виокремлення з нього у 1982 р., добігало кінця разом з наближенням незалежності України від радянської імперії та її «демократичного централізму». Разом з оголошенням незалежності України і Академії наук товариство так само набуло самостійності.

1992–2001 (злами на межі тисячоліть)

Популярна тогочасна назва конференцій і видань про [щось] «на зламі тисячоліть» мала реальні підстави засвідчувати зміни. Змін відбувалося дуже багато. По-перше, відкрилися можливості порівнювати власні матеріали з матеріалами з інших країн, до того зовсім недоступними. По-друге, з'явилася електронна пошта і суттєво зросли можливості комунікацій. По-третє, комп'ютеризація забезпечила зберігання і розмноження інформації та її статистичну обробку, значно спростилося редагування текстів і зображень. По-четверте, зникли синдроми «старших братів» і потреби узгоджувати ідеї та ініціативи, що дозволяло вирватися в нові організаційні простори (найбільший з них — система шкіл, відома як система «нетворків та воркшопів», тобто робочих мереж і робочих зустрічей). По-п'яте, з'явилися ідеї *peer review* як в рецензуванні, так і обговореннях результатів, об'єктивізація досліджень (кладистика,

генетика, статистика тощо) спровокувала зникнення статусу авторитетів, якими тепер могли бути не тільки академіки, але й аспіранти. І найголовніше — відкрилися кордони і зникли «головліг'и», наука вийшла у необхідні їй простори і вольності.

Ще за 10 років рішенням засідання Президії й ради УВ ВТТ восени 1991 р. товариство реорганізовано з відділення у самостійне Українське териологічне товариство (УТТ) і з початку 1992 р. започатковано його роботу в цьому новому статусі. Тоді ж було запропоновано організувати дві нові секції — секцію медичної териології (*de facto* вона існувала з часу семінару 1990 року) та Теріошколу — напрямок, пов'язаний із дослідженнями в природі (надто в мережі заповідних територій та біостанцій) та обміном досвідом териологів. Цей новий напрямок, ініційований 1993 р. автором спільно з О. Федорченком та О. Киселюком, отримав потрібну підтримку відповідним спільним листом від УВ ВТТ (В. Топачевський), Комісії НАНУ щодо заповідників (І. Акімов) та Управління заповідної справи Мінприроди України (М. Стеценко). Теріошкола стала основною формою діяльності Териологічного товариства, в її межах сформувалося декілька нових груп, які скоро вирости в окремі творчі об'єднання і напрямки досліджень — групи з моніторингу кажанів, великих хижих, дрібних ссавців, медичної териології, впорядкування наукової термінології й номенклатури та ін.

Розвиток і диференціація структури товариства призвели й до подальших відцентрових тенденцій, ініціаторами яких виступили харківські колеги (на чолі з В. Токарського), які близько 1992–1994 р. організували Харківське териологічне товариство, діяльність якого так і залишилася загадкою. Найімовірніше, ще була неурядова організація для реалізації окремих науково-прикладних проєктів. Загалом же все розвивалося виважено.

Одним з примітних напрямків стала видавнича діяльність з позначенням видань як УВ ВТТ. Значною мірою цьому сприяв і статус голови товариства — В. О. Топачевського (1930–2004), який був і академіком НАНУ, і директором Інституту зоології НАНУ. Серед таких видань — передусім серія монографій з відділу, керованого В. Топачевським, як-от «Дрібні ссавці антропогену півдня Східної Європи» [Rekovets 1994], «Гіпаріонова фауна Давнього Меотиса Північного Причорномор'я» [Krakhmalna 1996] та інші (огляд див.: [Zagorodniuk 2015]). Важливою віхою стала й монографія І. Смельянова «Різноманіття і його роль у функціональній стійкості та еволюції екосистем» (рос.) [Emelyanov 1999]. Були й великі підсумкові статті, поява яких була визначною подією, як-от «Біозональна мікротериологічна схема неогену північної частини Східного Паратетису» [Topachevsky et al. 1998], основу якої склали матеріали та дані палеотериологічного обґрунтування послідовності розвитку фауністичних асоціацій в часі неогену і плейстоцену.

У цей період вийшла низка оглядів фауни, проте без вказівки УТТ в надзаголовку, серед них підручник «Мисливствознавство» [Bondarenko et al. 1993], «Теріофауна Карпатського біосферного заповідника» [Zagorodniuk et al. 1996], «Байбак та інші види роду бабака» [Tokarsky 1997]⁴, методичний посібник «Териологія» [Zagorodniuk 1998], збірник «Кінь Пржевальського: проблеми збереження та повернення в природу» [Akimov 1999], «Біорізноманіття Криму. Ссавці: історія, стан, охорона, перспективи» [Dulitskiy 2001].

Тоді ж набули розквіту і щорічні териологічні школи-семінари, з яких школа 2000 року в Луганському природному заповіднику (травень 2000 р.) зібрала понад 100 осіб, а її праці «зайняли» цілий том одного з університетських видань (Вісник Луганського педагогічного університету, вип. 45, 256 с.) зі вступною статтею «Териологія в Україні 2001», яка фактично була й власною назвою цього випуску Вісника [Zagorodniuk 2002].

Це однією примітною віхою стало видання бюлетеню *Novitates Theriologicae*, започаткованого 2000 року як дайджест териологічних новин, перше число мало назву «Крок у нове століття». Бюлетень існував у двох версіях: 1) експрес-версія, яка розсилалася як дайджест подій та (або) роздаткові матеріали до відповідної щорічної Теріошколи або іншого семінару (напр. семінар з використання ультразвукових детекторів у вивченні кажанів), 2) розширена версія з вміщенням відповідних статей та підсумкових оглядів. Остання, врешті, в подальшо-

⁴ У виданні позначено «Издательство Харьковского териологического общества».

му і стала основною версією *NT*, і на сьогодні видано вже 14 випусків, у т.ч. у перший рік було започатковано одразу 7 бюлетенів, підготовка фінальних версій яких розтяглася на подальші сім років [Zagorodniuk 2003, 2017].

У цей період розпочато видання серії наукових збірників «Праці Теріологічної школи», які були тематичними і дуже скоро стали основним виданням УТТ. Перший з них вийшов 1998 року і став оглядом поточних здобутків в галузі вивчення кажанів, який було впорядковано з нагоди приєднання України до Угоди до збереження кажанів в Європі (EUROBATs). Це видання було презентоване на 5-й Теріологічній школі на Біостанції Харківського університету «Гайдари». Видання було підготовлено у співпраці з Мінприроди України та Екоцентром «Дельта», його назва — «Європейська ніч кажанів '98 в Україні», в ньому вміщено 26 повідомлень, згрупованих у 6 розділів, серед них — огляд історії дослідження кажанів в Україні [Kovtun & Krochko 1998] та огляд акцій Українського хіроптерологічного центру [Zagorodniuk *et al.* 1998], що є важливим внеском в опис історії теріології в Україні.

Згодом вийшло ще два суто хіроптерологічні випуски Теріологічного бюлетеню — один з матеріалами проведеної нами в Рахові конференції «Кажани Карпатського регіону» (вип. 3), другий — з аналізом міграційного стану кажанів в Україні (вип. 6), в останньому є й огляду історії кільцювання кажанів [Godlevska 2001].

У ці роки, у зв'язку з помітними змінами в таксономії ссавців і впорядкуванні української номенклатури видано декілька визначників, всі під егідою УТТ, зокрема «Польовий визначник кажанів підземних порожнин Східної Європи» [Zagorodniuk *et al.* 1999], «Польовий визначник дрібних ссавців України» [Zagorodniuk 2001], визначник «Кажани Карпат» [Woloszyn & Bashta 2001]. Важливою подією стало й продовження Праць школи у форматі довідкового зведення «Ссавці України під охороною Бернської конвенції» [Mammals... 1999]. Вийшла з друку монографія «Крапчастий ховрах Північно-Західного Причорномор'я» (рос.) [Lobkov 1999]. За підсумками цього періоду впорядковано «Покажчик теріологічної літератури, опублікованої в Україні, Молдові, Придністров'ї у 1991–2001 роках» [Lobkov & Sycheva 2002]⁵.

Основною формою конференційної активності товариства в цей і наступний періоди стали щорічні теріошколи (школи-семінари), що проводилися на базі одного зі заповідників або однієї з біостанцій. Огляд таких подій вміщено у довідці «Теріологічні школи та публікації про них» [Zagorodniuk & Ocheretna 2019]. Загалом до кінця 2001 р. проведено 8 теріологічних шкіл та декілька «міжшкільних» семінарів, включно з семінаром щодо використання ультразвукових детекторів у моніторингу кажанів [Zagorodniuk 2000].

Фінал поточного 10-річчя (1992–2001) і перехід у новий цикл (2002–2011) ознаменувалися примітною акцією УТТ «День теріолога», проведеною нами у квітні 2002 року з нагоди 20-річчя Українського теріологічного товариства. Акція мала три складові — конференційна частина в Інституті зоології НАН України (організатор І. Загороднюк), дискусійний клуб в «юнатці» Київського зоопарку (організатор В. Тищенко), збірник наукових праць (організатор О. Головачов, упорядник і редактор І. Загороднюк). Збірник видано у випуску 38 (2004) «Вісника Львівського національного університету. Серія біологічна», він містить 14 статей теріологічного спрямування (<http://terioshkola.org.ua/ua/library/2004-lviv.htm>).

2002–2011 (розквіт теріошкіл, веб-активність)

Основа віха початку 21 століття — формування інтернет-мережі товариства з розсилкою інформаційних повідомлень. Передісторія почалася близько 1995 р. і включала створення через мережу greenet електронних скринь, через які здійснюватися як розсилка листів, так і контакти з іншими товариствами. Серед цих скринь були й “alpline” (О. Яремко), «mammalia» (О. Дудкін), «salix» (О. Федорченко) та низка інших (Ю. Семенов та ін.). Найдавніша інтернет-новина, що збереглася на сайті «Теріошкола» — «08.08.2002. Наклад нашої нової книги "Міграційний статус кажанів в Україні" (Київ, 2001, 172 с.) надійшов до Центрального осе-

⁵ Не без вад: у цьому Покажчику, в доповнення до визнання «Придністров'я», автори переклали всі бібліографічні описи російською мовою, що проти правил оформлення бібліографічних списків.

редку УЦОК (база "Теремки"). Зі змістом видання і його електронною версією можна ознайомитися на сторінці "бібліотека"». Сам вебсайт повноцінно запрацював 25.05.2003 р. (що відмічено на титульній сторінці), його готували О. Годлевська та автор цього огляду; обнови на початках були частими, щотижня, у зв'язку із розвитком структури сайту.

Першу версію сайту було викладено 25.03.2005 на сервісі *narod.ru*, проте після розростання сайту і появи нових можливостей сайт «переїхав» на домен *org.ua*, що сталося за сприяння О. Годлевської, де він знаходиться дотепер. На сьогодні наш вебсайт — це 3686 файлів у 157 папках, у т.ч. 946 htm (тобто окремих інтернет-сторінок) та 1696 pdf. Відвідуваність за геолокатором показана на рис. 3: після останньої обнови лічильника це 132,180 переглядів сторінок з 1.10.2015, тобто порядку 18 тис. переглядів на рік.

Початки діяльності Теріюшколи були пов'язані з демонстраційними обліками, закладками облікових площадок і ліній, маршрутними обліками, питаннями визначення і опрацювання матеріалу, ведення баз даних (частково й літописів) тощо. Це включало чимало й польової роботи, до половини часу роботи школи. Поступово така активність доповнилася засіданнями круглих столів і визначенням узгоджених дій (розробка мінімальних схем обліку, аналіз сов'язних пелеток, ідентифікація відбитків, морфометрія, українські назви ссавців та розробка теріологічного словника, вимоги до польових визначників). З часом посилилася й робота з підсумками досліджень — техніка опрацювання даних, робота з базами даних, підготовка презентацій, техніка фотодокументації, пошук в інтернеті, створення електронних бібліотек.

Завдяки сайту з'явилася постійна інформація про актуальні теми, за якими було створено робочі групи Теріюшколи. За сайтом Теріюшколи, робочі групи і робочі мережі — одна з основних форм діяльності школи. Під час проведення щорічних шкіл-семініварів товариство формувало проблемні ради, що розвивали свою діяльність у двох напрямках: 1) робочі групи, що збираються щороку за відповідним круглим столом; 2) робочі мережі, що формуються під час таких круглих столів і діють у час між школами. Головними робочими групами Школи стали такі п'ять: УЦОК — український центр охорони кажанів, HELP — моніторинг та охорона великих хижих, ABC — уніфікація українських назв ссавців, GLIS — уніфікація методик обліку теріофауни, ЧКУ — ссавці у Червоній книзі України. Відповідно, в рамках щорічних шкіл кожна група проводила відповідні круглі столи або майстер-класи, більшість з яких були традиційними і проходили з року в рік. Прикладами є: • акція «Європейська ніч кажанів в Україні» (від групи УЦОК), • круглий стіл «Охорона та моніторинг великих хижих» (від групи HELP), • круглий стіл «Уніфікація національних назв і термінології» (від групи ABC), • круглий стіл «Уніфікація методів обліку» і демонстраційні обліки (від групи GLIS), • круглий стіл «Ссавці у Червоній книзі та їхні охоронні категорії» (групи ЧКУ).

Рис. 3. Географія відвідувань сайту Українського теріологічного товариства «Теріюшкола» за даними геолічильника сайту (<https://clustrmaps.com/map/Terioshkola.org.ua>).

Fig. 3. Geography of visits to the website of the Ukrainian Theriological Society 'Terioshkola' according to the site geometer data (<https://clustrmaps.com/map/Terioshkola.org.ua>).

Ще однією веб-активністю УТТ став форум Теріошколи, який діє з 1 грудня 2005 р. Цей форум дав потужний сплеск активності, оскільки всі могли долучатися до дистанційного спілкування і формувати дискусійні групи. Форум і тепер є джерелом важливої інформації. Активні теми набирали по 25–30 тис. переглядів. За даними на 21.01.2011, на форумі зареєстровано 90 учасників, які залишили 1223 повідомлення у 242 темах. У число п'яти найактуальніших тем форуму увійшли такі: • чи варто позачергово включати лося до ЧКУ? (48 відповідей), • статус вовка в Україні (37), • ведмідь в Україні: поки не знищили всіх (27), • зубр в Україні: гібридний статус і генетичні дослідження (27), • чупакабра та її дослідники (24). За кількістю відвідувань форуму маємо такий рейтинг п'яти найбільш актуальних тем: • несинантропи у місті (21792 відвідувань), • бомжи як компонент міського ценозу (14308), • раки у живленні видри (12452), • питання до ПСознавців (10121), • сказ яким він є (9433).

Протягом цього 10-річного періоду (2002–2011 рр.) відбулося 10 теріошкіл, починаючи з 9 теріошколи в заповіднику «Розточчя», що мала назву «Методики обліку теріофауни» (7-12 жовтня 2002) і до 18-ї (казантипської) теріошколи «Морфологічна мінливість ссавців і збереження їх різноманіття» (26–30 вересня 2011).

За цей час наше центральне видання «Праці Теріологічної школи» збільшило свій формат до В5 (томи 7–9) та 19x27 см (від тому 10 і дотепер) і стало виходити регулярно — раз на два роки у поточний період (2006, 2008, 2010, 2012 рр.). У всіх томах цього періоду були передмови, які відображають основні тенденції в розвитку УТТ та його дослідницької, конференційної і видавничої активності. Те саме стосується і випусків бюлетеню *Novitates Theriologicae*; всі вони доступні на вебсайті товариства «Теріологічна школа» в розділі бібліотека (<http://terioshkola.org.ua/ua/library.htm>).

З ключових видань цього періоду варто відзначити підручник «Біологія лісових птахів і звірів» [Delegan *et al.* 2005], випуск «Ссавці (Mammalia)» в серії «Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область» [Bulakhov & Pakhomov 2006], монографію «Досвід оцінки населення дрібних ссавців Біосферного заповідника 'Асканія-Нова' пелетковим методом» (рос.) [Polischuk 2009], «Вовк в Поліському природному заповіднику і його околицях: моніторинг, просторова структура, екологія, менеджмент» [Zhyla 2009], монографія «Місцезнаходження дрібних ссавців плейстоцену України та суміжних регіонів» (рос.) [Krokhmal & Rekovets 2010], низку інших видань.

Примітними стали й бібліографічні огляди, зокрема «Рукокрилі (Chiroptera) України: бібліографія (1840–2005)» [Bashta 2006]. Суттєво зросла публікаційна активність теріологів у фахових виданнях. У цей період захищено низку дисертацій теріологічного спрямування, як кандидатських (А. Влащенко, Л. Годлевська, П. Гольдін, М. Гхазалі, І. Дикий, Д. Іванов, О. Кондратенко, С. М'якушко, М. Роженко, В. Тищенко, П. Хоєцький, М. Шквиря, ін.), так і докторських (А. Волох, П. Гольдін, І. Дзеверін, В. Домніч, В. Токарський, ін.).

Початок електронної епохи вимагав і змін у роботі товариства. Першим нашим досвідом став випуск CD з матеріалами шкіл, починаючи з луганської 12-ї Теріошколи 2005 р. (презентації і фото попередньої, плани поточної). Така практика тривала принаймні наступні 5 років, до 2010 р. Окрім поточних матеріалів, на кожному такому диску ми вміщували вебсайт товариства (далеко не всі колеги мали доступ до Інтернету), включно з електронною бібліотекою, що вже тоді містила всі видання УТТ останніх 10 років та інші важливі матеріали.

Одним з перших тематичних об'єднань в рамках УТТ (ініціатива групи УЦОК⁶) При Київському зоопарку 1998 р. було створено центр реабілітації кажанів, ініціаторами якого стали В. Тищенко та В. Негода та участі низки інших колег. Центр діє й дотепер, проте його яскравий злет з низкою публічних акцій та спеціальних досліджень відбувся у перші 10 років його існування. Опис форм його діяльності представлено в низці публікацій, зокрема в огляді Г. Голенко, яка докладно вивчала особливості утримання, годування й зимівлі кажанів у штучних умовах [Golenko 2010]. З 2005 р. став діяти сайт УЦОК (<http://kazhan.org.ua/>), промото-

⁶ УЦОК — Український центр охорони кажанів, започаткований 1997 р. як Український хіроптерологічний центр і затверджений як окрема секція УТТ 2001 р. рішенням Ради УТТ (Zagorodniuk 2018).

ром якого стала О. Годлевська, нині експерт від України в EUROBATs. Ще одним із заходів став семінар УЦОК для обласних СЕС за проблемою поширення сказу у кажанів; було видано CD з матеріалами семінару та брошуру «Кажани та сказ» [Godlevska *et al.* 2010].

У цей період було створено низку експертних груп, пов'язаних з вивченням хижих ссавців, у т.ч. групи з питань вивчення і моніторингу кажанів та групи з моніторингу популяцій великих хижих (обидві при Мінприроди України). Увійшли теріологи і до Комісії з питань ведення Червоної книги України, завдяки чому в нове видання ЧКУ (2009) було рекомендовано включити низку видів ссавців, кількість яких збільшилася у понад два рази (включено, зокрема, більшість видів кажанів, хижих та степових видів ссавців) — загалом за роками видання ЧКУ маємо такий ряд: 30 видів у 1980 р., 41 вид у 1994 р., 78 видів у 2009 р.

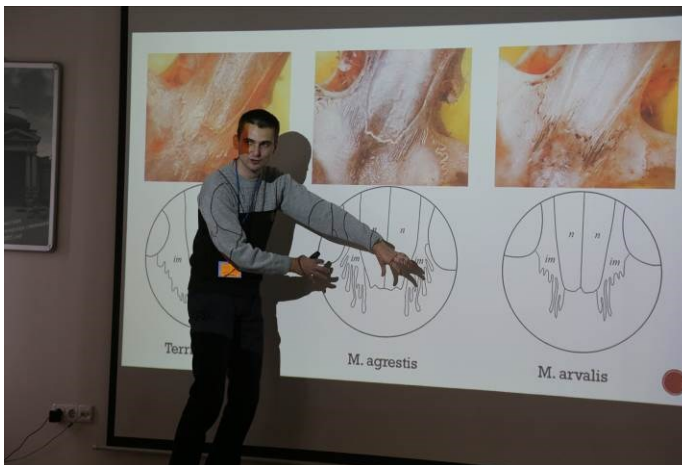

Рис. 4. Круглі столи та майстер-класи на теріошколах 2010-х років: 1) польовий клас щодо зоонозів, чорноморська теріошкола 2012 р. (ведуть М. Товпинець та І. Євстаф'єв), фото І. Загороднюка; 2) демонстрація роботи радіоприймача для виявлення звіра з радіонашийником, отроцька теріошкола 2015 р. (веде І. Загороднюк), фото С. Жили; 3) на майстер-класі з діагностики полівків за остеологічними ознаками, одеська теріошкола 2017 р. (веде З. Баркасі), фото С. Начвинова; 4) на майстер-класі з прижиттєвого опрацювання кажанів, хортицька теріошкола 2019 р. (веде Т. Постава), фото І. Загороднюка.

Fig. 4. Round tables and master classes at Terioschools in the 2010s: 1) field class on zoonoses, Black Sea Terioschool, 2012 (by M. Tovpynets and I. Yevstafiev), photo by I. Zagorodniuk; 2) demonstration of the operation of a radio receiver for detecting an animal with a radio collar, Otrokhy Terioschool, 2015 (by I. Zagorodniuk), photo by S. Zhyla; 3) master class on the diagnosis of voles by osteological characters, Odesa Terioschool, 2017 (by Z. Bar-kaszi), photo by S. Nachvynov; 4) master class on non-invasive processing of bats, Khortytzia Terioschool, 2019 (by T. Postava), photo by I. Zagorodniuk.

Останнє позначилося за зміни дослідницьких парадигм — дослідники все більше уваги стали приділяти дистанційним та іншим прижиттєвим методам дослідження й моніторингу. Зокрема, до кінця цього періоду майже повністю зникла практика виставляння пасток для обліку ссавців (мишоловок, капканів тощо). Набули розвитку відлови канавками, сітками, живоловками, обліки з використанням УЗ-детекторів та фотопасток. З'явився перший досвід використання радіоміток, радіонашийників, генетичних маркерів тощо. Загалом це мало позитивний вплив на розвиток досліджень, проте різко впали знання морфології видів, суттєво зменшилися надходження до зоологічних музеїв, виникли численні раніше фактично неможливі проблеми і помилки в ідентифікації матеріалів.

2012–2021 (сучасний період активності)

«Нова ера» у розвитку теріології в Україні протікала в умовах загального спаду дослідницької активності в терені, покладанні дослідників на нові технічні засоби реєстрації видів та фіксації активності тварин. З урахуванням перелічених в кінці попереднього розділу тенденцій сталися фактично грандіозні зміни у практиці теріологічних досліджень. Штангенциркуль, пастка, бінокль, щоденник, фотоапарат, рулетка — все це втратило статус незамінних атрибутів дослідника. Натомість набули розвитку нові підходи, забезпечені розвитком інтернету, програмного забезпечення, статистичного й картографічного аналізу, генетичного маркування тощо. Врешті, для багатьох на зміну штангенциркулю прийшов 3D-сканер, картам — ГІС-пакет, біноклям і фотоапаратам — фотопастки й інші логери, зображення стали цифровими, інформація вноситься і редагується в електронних таблицях й базах даних, що сумісні зі статистичними і картографічними пакетами.... Життя суттєво змінилося.

Теріошколи адаптувалися до таких змін, і з 2012 р. у нашу практику увійшли майстер-класи щодо сучасних підходів до збору й аналізу даних. Звичайними темами круглих столів й майстер-класів стали ведення баз даних, ГІС-технології, ПЛР-аналіз зразків, техніка накопичення й аналізу проб ДНК в дослідженнях популяцій диких тварин, робота з ультразвуковими детекторами, фотопастками та іншими системами автоматичної фіксації об'єктів. Врешті, майстер-класи замінили традиційні тематичні розділи теріошкіл (див. вище). Піком цього стали три останні школи — одеська, слобожанська та хортицька (2017–2019 років). Ці форми роботи описано у відповідних звітах (огляд звітів: [Zagorodniuk & Ocheretna 2019])⁷.

У цей час видано декілька зведень, зокрема огляд таксономії й номенклатури ссавців фауни України, вміщений у виданні базової установи УТТ — «Віснику науково-природничого музею» НАН України [Zagorodniuk & Emelyanov 2012]. Цей список було рекомендовано рішенням Ради Теріологічної школи до використання у публікаціях, у звітах й каталогах фауни. Надалі було опубліковано поправки й зміни цього списку, відповідно до найновіших таксономічних нових на рівні світової фауни [Zagorodniuk & Kharchuk 2020].

Головне видання товариства — «Праці Теріологічної школи» — з 2012 р. (том 11) перейшло з ISBN на ISSN (тобто набуло формату журналу). 2016 р. журнал включено до переліку фахових видань України (Наказ МОН України № 1604 від 22.12.2016) за спеціальністю «біологія». 2018 року журнал перереєстровано в Мініюсті України як *Theriologia Ukrainica*, що вимагало зміни ISSN: друковане 2616-7379, електронне 2617-1120. Із 2020 р. видання пройшло переатестацію в ДАК та отримало категорію «Б» за спеціальностями «біологія» та «екологія» (Додаток 4 до наказу МОН України № 886 від 02.07.2020) та спеціальністю «лісове господарство» (Додаток 5 до наказу МОН України № 1188 від 24.09.2020). 2020 року пройшла реєстрація ISSN для бюлетеню *Novitates Theriologicae*, і обидва видання включено до міжнарод-

⁷ Не обійшлося без сепаратизму. У травні 2014 р. «Харківське теріологічне товариство» провело не узгоджену з УТТ конференцію з провокативною назвою «Млекопитающие Украины и сопредельных стран» [Tokarsky *et al.* 2014], аналогічною російським конференціям циклу «Млекопитающие России и сопредельных стран», з виразним домінуванням російськомовних праць (27 з 35) і вступною статтею від Російського університету дружби народів. Подібним заходом стала конференція Київського зоопарку 2019 р. з дивною назвою «Національний атлас ссавців України», яка після збору з учасників даних очікувано нічим не завершилася.

ної директорії видань з відкритим доступом — DOAJ, а *Theriologia Ukrainica*, окрім того, до наукометричної бази *Index Copernicus*. Журнал з 2019 р. виходить двічі на рік.

Відбулися зміни і у складі Ради УТТ: за рішенням Вченої ради ННПМ як базової установи УТТ, з 2019 р. Рада Теріошколи прирівнюється до Ради УТТ⁸. Поточний склад Ради УТТ такий: З. Баркасі (ННПМ), Н. Брусенцова (НПП Слобожанський), О. Гайдаш (Український протичумний інститут), М. Дребет (НПП Подільські Товтри), С. Жила (Поліський природний заповідник), І. Загороднюк (ННПМ), З. Селюніна (Чорноморський біосферний заповідник), А. Сагайдак (РЛП Міжрічинський). До Ради УТТ включено чотирьох докторів наук з числа активних учасників теріошкіл (І. Ємельянов, А. Волох, А. Лобков, П. Хоєцький).

Українське теріологічне товариство та обидва його видання (*Theriologia Ukrainica* та *Novitates Theriologicae*) включені до Довідника НАН України, зокрема інформацію поновлено 2018 р. із зазначенням голів, їхніх заступників та секретарів⁹. З 2018 року робота Теріошкіл проходить за узгодженою схемою з Державною екологічною академією післядипломної освіти та управління, з якою УТТ заключило договір «Щодо проведення виїзних курсів підвищення кваліфікації». Учасники теріошкіл (у 2019 р. — тільки з установ ПЗФ та громадських організацій) отримують сертифікати про підвищення кваліфікації.

Ознакою цього періоду (2002–2021) стали зміни галузей докладання зусиль. Посилилася спеціалізація дослідників, яких дедалі менше захоплює аналіз фауни як такої, проте росте інтерес до «нефауністичних» напрямків — морфології, генетики, таксономії, екології, моніторингу, ареалогії тощо. До переліку нових інтересів, перелічених у попередньому розділі, у блоці фауно-еколого-моніторингових досліджень стали домінувати огляди фактів реєстрацій та різноманітні маніпулювання з даними державної мисливської статистики «2тп-мисливство». Це давало відносно надійний матеріал й закономірності, проте не вимагало теренових зусиль. На початку цього періоду (2012–2021) подібні дослідження стали надзвичайно популярними, і прикладів цього чимало (для огляду див.: [Khoyetsky 2017]).

У цей самий період доволі скоро зникли потреби у зведеннях, які швидко старіють, а набули ваги електронні видання, включно з сайтом товариства та Вікіпедією¹⁰. Так само зросла увага до розвитку електронних бібліотек, зокрема й на сайті «Теріошкола». Звичайні паперові першоджерела все більше залишаються поза увагою, все переходить в інтернет. Гаслом стає фраза «якщо людини або джерела немає в інтернеті, то їх не існує». В цей період стрічка новин на вебсайті УТТ (<http://terioshkola.org.ua/ua/news.htm>), яка проіснувала 10 років, власне до 14.01.2012, втратила свою функцію, як і Форум Теріошколи, і їх замінили Теріологічний бюлетень та сторінка «Теріологія» в соцмережі «FaceBook», яку згодом замістила новіша сторінка — «Світ ссавців» (<https://www.facebook.com/groups/1536389949961916>).

Відповідно, 2012 року видання Теріологічного бюлетеню (*Novitates Theriologicae*) було поновлено випуском 8 з матеріалами 19 Теріошколи, що відбулася в Чорноморському заповіднику. Там же вміщено й довідку з історії УТТ — «Українському теріологічному товариству — 30 років»¹¹ [Zagorodniuk & Emelianov 2012]. У зв'язку з поновленням виходу Бюлетеню було доведено «до пуття» (зроблено публікаційні версії) та викладені на сайті попередні його випуски (1–7), а слідом випущено нові його тематичні випуски — випуск 9 за 2015 р., присвячений фауні степу, та випуск 10 за 2017 р. з методиками досліджень. У останньому з них представлено історію видання й плани його продовження [Zagorodniuk 2017], що й мало місце (табл. 1). На сьогодні впорядковано 15 випусків (№ 14 та 15 у друці), готується 16-й.

Примітними стали монографічні узагальнення активу УТТ. Серед них — монографія В. Лобкова «Внутрішньопопуляційне регулювання чисельності ссавців» (рос.) [Lobkov 2015],

⁸ Протокол № 08/19 засідання Вченої ради ННПМ НАН України від 24 грудня 2019 р.

⁹ На с. 262 у томі 2 Довідника за 2018 р. та подання доповнень про видання УТТ від 01.07.2021.

¹⁰ Як приклад, зведення з таксономії й номенклатури ссавців 2012 р. [Zagorodniuk & Emelianov 2012] за 8 років мало 24 поправки [Zagorodniuk & Kharchuk 2020], що засвідчує швидку зміну знань.

¹¹ Тема обрахунку ювілею УТТ суперечлива. У цьому нарисі приймається старт теріологічної діяльності 1972 року, під орудою акад. І. Підоплічки, а 30-річчя у 2012 р. рахувалося від часу створення УВ ВТТ.

двотомна фундаментальна праця А. Волоха «Мисливські звірі степової України» (рос.) [Volkh 2014, 2015], «Визначення віку мисливських звірів» [Volkh 2022] та ін.

Підвищення вимог до наукових публікацій сприяло не тільки наповненню наших видань, але й появі серій публікацій в інших виданнях, як от статті З. Баркасі щодо гризунів Карпат [Barkasi & Zagorodniuk 2016; Barkaszi 2018, 2019 та ін.]. Завдяки появі цього дослідника нам вдалося зрушити у бік відповідності міжнародним стандартам наші видання та інформацію на вебсайті УТТ: тепер всі публікації мають розгорнуті англійські резюме, англійські дублі назв таблиць, рисунків і бібліографії, а головне — з'явилися англійські праці, яких у кожному номері *Theriologia Ukrainica* 6–8. Обсяг цитувань журналу за версією *Google Scholar* у останні 5 років вийшов на рівень 200–250 цитувань на рік (<https://bit.ly/3vMhANK>).

Серед оглядів діяльності товариства останнього часу — вступна стаття у випуску *Theriologia Ukrainica*, присвяченому дослідженням кажанів [Zagorodniuk 2018], а також огляди подій, що отримали назву «Роки звірят», наприклад, «Рік вивірки 2020: огляд теми та подій» [Zizda et al. 2018]. Такі ініціативи отримали розвиток, починаючи з канівської теріошколи 2009 р. і покликані привертати увагу дослідників, мас-медіа і громадськості до проблем дослідження або охорони тих чи інших аборигенних видів. Такими за ініціативою нашого товариства стали: 2009 — Рік Зубра, 2010 — Видри, 2011 — Кажана, 2012 — Кажана (міжнародний), 2013 — Вовчка, 2014 — Борсука, 2015 — Сарни, 2016 — Бобра, 2017 — Їжака, 2018 — Вовка, 2019 — Свині, 2020 — Вивірки, 2021 — Ласки, 2022 — Кота [Zagorodniuk et al. 2020]. Це суттєво урізноманітнило акції товариства, з яких до того була лише «Ніч кажанів».

Попри явне зростання кількості й обсягів видань, кількість учасників щорічних зібрань з роками впала, і на середину 2010-х років становила близько 35–40 осіб. Остання перед великим локдауном Теріошкола (26-та), що пройшла на Хортиці у червні 2019 р., зібрала 36 колег. Локдаун подарував нам практику дистанційних семінарів, проте такі засоби не ефективні для шкіл. На школах важливою умовою є абстрагування від побуту й оточення, що ефективно досягається базуванням у заповідниках чи на біостанціях, де учасники замкнені і спілкуються не тільки аудиторно, але й кулуарно, в режимі 24/7. За цих умов практика очних зібрань все більше віддалялася, і нова хвиля війни Росії проти України її остаточно знищила. За даними на першу половину 2022 року, в Україні активно працювали лише 10–15 % колег з числа регулярних учасників теріошкіл та авторів видань УТТ останніх 10 років.

Таблиця 1. Випуски теріологічного бюлетеню (*Novitates Theriologicae*) після його відновлення у 2012 році

Table 1. Issues of the theriological bulletin (*Novitates Theriologicae*) after its restoration in 2012

Випуск та рік	Назва випуску, його особливості та обсяг
Pars 8 (2012)	«Теріофауна заповідних територій та збереження ссавців» — випуск з матеріалами 19 Теріошколи (Чорноморський біосферний заповідник, вересень 2012). 76 с.
Pars 9 (2015)	«Дослідження ссавців степових регіонів» — випуск з накопиченими в архіві УТТ матеріалами довоєнного часу щодо досліджень у степових регіонах України. 200 с.
Pars 10 (2017)	«Облік ссавців: збір та обробка даних» — збірник статей з методик польових досліджень ссавців, за матеріалами 2–22 теріошкіл. 226 с.
Pars 11 (2020)	«Хорологія ссавців та знахідки рідкісних видів» — випуск 11, присвячений оглядам поширення, ареалам ссавців та знахідкам рідкісних видів. 210 с.
Pars 12 (2021)	«Вид у біології: теорія та практика» — випуск, присвячений міждисциплінарній темі, ініційований УТТ і впорядкований за участі фахівців з різних галузей біології. 396 с.
Pars 13 (2022)	«Дика теріофауна у змінному середовищі» — випуск, присвячений описам дикої фауни та окремих локальних фауністичних комплексів в умовах змін довкілля. 160 с.
Pars 14 (2022)	«Теріологія в Україні. Частина 1: дослідники минулого» — випуск, присвячений 50-річчю Українського теріологічного товариства. 370 с. [у друку]
Pars 15 (2022)	«Теріологія в Україні. Частина 2: дослідники сучасності» — випуск, присвячений 50-річчю Українського теріологічного товариства. 180 с. [у друку]

Втрати ці по суті є незворотними, оскільки нового покоління дослідників немає, останні аспіранти-теріологи 2022 року вже захищаються. Якщо до цього додати кризу у мисливствознавстві, закриття профільних відділів в обласних СЕС і скорочення наукових штатів у заповідниках, припинення роботи кафедр зоології в більшості університетів, то мова має йти не про кризу, а про зникнення і без того малого прошарку фахівців. 100 теріологів, що не так і багато для 25 областей, 282 університетів та 44 млн населення. Це дуже мала плата суспільства за можливість мати експертів щодо природних ресурсів, динаміки популяцій, моніторингу чужорідних видів, контролю зоонозів та синантропів, охорони раритетів.

У поточних умовах неможливості зустрічей і проведення явних акцій основною формою діяльності товариства все більше стає віртуальний соціум, відповідний ідеям «невидимого коледжу»¹² — спілкування у соцмережах та публікація у тематичних збірниках (як-от Теріологічний бюлетень) та представлення більш фундаментальних доробків у випусках журналу *Theriologia Ukrainica*. Все це позначилося на формах активності в товаристві.

Дещо про сутнісне і подальше

Робота в якості «об'єкту аналізу» з О. Соболевою, авторкою унікальних видань з соціології наукових колективів [Soboleva 2017], збагатила автора і багатьох тих, хто брав участь у тих дослідженнях, усвідомленням сакральних сенсів шкіл як особливих соціумів. Нас як науковців багато разів привчали до думки, що школа — це персоналізована спільнота, в якій є лідер, який копає вглиб, і школярі, які копають вишир. Саме так звичайно й розуміють наукові школи у нашому суспільстві. Проте школи, це зовсім інше у філософському, гносеологічному й ментальному розумінні — це по суті обмін думками, рукописами, ідеями, обмін в умовах довіри й очікування поради, дискусії, позитивів розвитку.

Саме так, хоча й стихійно, розвивалося й теріологічне товариство і його сучасна найбільш дієва форма — теріошкола. І такий розвиток сприяв домінуванню довірливої форми в усьому — від підтримки первинних ідей, дискутованих на круглих столах до рецензій на нові готові для публікації доробки. В товаристві росли всі, дехто переріс і вважає себе давно самодостатнім, забувши про свої початки, інші з року в рік їдуть на нові зустрічі і готують нові ініціативи. Неперервним інкубатором залишаються щорічні школи-семінари і видання як збірники праць, в яких кожний автор і редактор неперервно ростуть над собою не менше, ніж в інших «невидимих коледжах» — соціумах, які сприяють росту й розвитку.

Особлива грань стосунків — емоції на кшталт «що мені дало ваше товариство». Такі думки доводилося чути не раз від авторів монографій, які «чомусь забули» вказати товариство у вихідних даних своїх монографій, від недбалих дослідників, які виростили до публікацій у різного роду скопусах і відмовляють молодь від публікацій у наших виданнях, забувши, де їхні перші «опуси» довели до пуття терпеливі редактори й доброзичливі рецензенти. Які, вирвавшись на міжнародні орбіти воркшопів та нетворків, вважають за ганьбу брати участь в заходах українського масштабу, попри те, що серед регулярних учасників є й поляки, і білоруси, й молдовани, та й дальні колеги час від часу тішать нас своєю участю.

І ще одна грань: інколи говорять «знайдіть мені кошти на дорогу» або «дайте гарантійний лист», забуваючи, що кожне товариство розвивається ініціативами знизу, а не згори, це не бюджетна організація, а клуб, в який учасники віддають частину себе, свого часу, сил, доходів, маючи бажання бачити розквіт саме такої форми діяльності, таких ініціатив, таких форм соціального життя і таких впливів на суспільство. Людина, яка від початку не жертвує, а вимагає, не цінуючи те, що по суті безцінно, — співучасть інших у розвитку тебе, себе, соціуму і сам факт існування таких соціумів, шкіл, спільнот — не може знайти радість спілкування в такому середовищі. І, навпаки, люди, які прагнуть до саморозвитку, які хоч трохи бажають сприяти пасіонарним явищам, підніматися в системі піраміди Маслоу до вищих шаблів, що високих досягнень і самовираження — це основа всіх шкіл і товариств.

¹² «Невидимий коледж — позначення неінституціалізованої групи дослідників, які узгоджено працюють над спільною проблематикою, утворюючи тим комунікаційне об'єднання...» (<https://bit.ly/3byGRnR>).

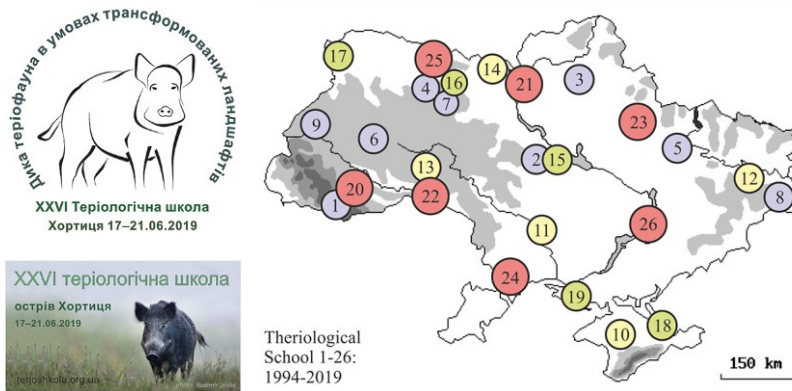

Рис. 5. Графічні атрибути останньої до локдаунів 26 Теріошколи (о. Хортиця 17–21 червня 2019): емблема на наклейці, магніт та карта з позначенням локацій 1–26 теріошкіл.

Fig. 5. Graphic attributes of the 26 Terioschool, the last before the lockdowns (Khortytsia Isl., 17–21 June 2019): sticker with emblem, magnet, and map with the locations of 1–26 Therioschools.

Поточні часи непрості для всіх соціумів. Особливо складні останні три роки, ознаками яких стали ковідний локдаун і спустошлива війна. Вороги намагаються опустити нас до нижчих, первинних потреб, проте щоразу ми проходимо очищення, бажаючи розвиватися й рости над собою, розвивати й той соціум, в якому ми би хотіли існувати і в якому затишно й творчо. А по можливості — сутнісно, актуально й перспективно. Реалії нашого академічного життя, суттєво змінені двома роками ковідного локдауну і війною, призвели до суттєвих змін наукового життя в Україні. Значна частина колег виявилася в окупації, в евакуації, демобілізації, а окремі і в стані глибокої депресії, яка є так само локдауном.

Очевидно, що за цих умов проводити будь-які акції непросто — зникли мотивації, логістичні та економічні можливості для проведення акцій чи шкіл-сеінарів, суттєво впала і активність дослідників. Цьому «сприяло» чимало факторів. Серед останніх — закриття по всіх країні кафедр зоології й аспірантур зоологічного спрямування, падіння престижу публікацій українською і тематики, пов'язаної з регіональними фаунами, суттєві обмеження можливостей вивчення фауни традиційними методами, включно з використанням різного роду пасток, по суті заборона вивчати «червонокнижні» види. Остання Теріошкола (рис. 5) збила лише 37 учасників. і перспективи зібрати на будь-яку нову зустріч хоча би 15–20 учасників вже примарні. Проте надія є. І в її основі — зміна форм активності і парадигм. Власне, це було закладено і останніми трьома теріошколами, починаючи з одеської (2017 р.).

На думку автора, ключовими задачами і формами діяльності за сучасних умов (не лише цивілізаційних чи місцевих тихоплинних), але й з огляду на локдауни та війну мають стати:

- 1) поширення практик непрямого дослідження матеріалу, включно з OSINT-аналізом, біогеографічними (ГІС-техніки) задачами та веденням баз даних про реєстрації видів;
- 2) увага до аналізу варіативної складової фауни, надто чужорідних видів і, до певної міри, раритетного ядра, з увагою до аналізу напрямків та темпів фактичних змін фауни;
- 3) зміщення конференційної активності у бік тематичних методичних семінарів та формування аналітичних груп (за зразком вже існуючих робочих груп Теріошколи);
- 4) формування циклів задач, в які можуть бути залучені різні дослідники з обмеженими можливостями до широкої польової роботи, з метою об'єднання дослідницьких зусиль;
- 5) ширше інформування та залучення студентської молоді, студентських гуртків до наукової, конференційної діяльності та акцій УТГ; проведення воркшопів для науковців з установ природно-заповідного фонду та активістів-природоохоронців;
- 6) посилення уваги до вивчення колекцій з використанням нових підходів (генаналіз, 3D-морфологія) і формування нових серій за рахунок збору зразків без цільового лову¹³;
- 7) підготовка колективних оглядів з широким залученням у якості експертів колег за кожным спеціальним напрямком на протипагу практиці широкоформатних монографій.

¹³ Мова, зокрема, про загибель тварин на дорогах, про знахідки решток на поїдях хижих, вилучення зразків з пелеток сов, «відхід» у зоопарках та центрах реабілітації тощо.

Врешті, загальним знаменником цього всього має бути збереження і посилення ролі товариства у веденні об'єднаної роботи та підтримки теріологічних досліджень, зокрема шляхом ведення вебсайту, проведення семінарів, узгодження і впорядкування національної термінології та номенклатури, підготовки фахових видань та тематичних збірників наукових праць, впорядкування довідкових видань, організація різноманітних акцій на кшталт «савець року» чи «ніч кажанів», пропозиції до національних «червоних» списків і списків чужорідних видів, рекомендації до складу експертних груп при міністерствах тощо.

Подяки

Моя подяка всім колегам, які своїми участю і спогадами сприяли відновленню сторінок з історії теріології в Україні, надто І. Ємельянову, Р. Рековцю, І. Рогатко, Н. Філіпчук, а також Т. Крохмальній за збережені і передані у користування архіви товариства. Дякую співробітницям бібліотеки ІЗАН І. Константінової та Л. Ластівковій за сприяння у пошуку давніх джерел. Моя подяка членам ради товариства різного часу і активу щорічних теріологічних шкіл А. Волоху, Л. Годлевській, В. Домашлінцю, С. Жилі, В. Лобкову, І. Мерзлікіну, З. Селюніній, М. Роженку, В. Тищенко, В. Токарському, П. Хоєцькому, І. Дикому та іншим колегам за важливі уточнення й коментарі щодо окремих періодів розвитку товариства і участь в його діяльності. Моя подяка І. Мерзлікіну, З. Баркасі, В. Тищенко та О. Соболевій за важливі поради щодо покращення рукопису.

References

- Abelentsev, V. I., Pidoplichko, I. G., Popov, B. M. 1956. *General Characteristics of Mammals. Insectivores, Bats*. Acad. Sci. Ukr. RSR, Kyiv, 1–448. (Series: Fauna of Ukraine; Vol. 1: Mammals, Is. 1). [In Ukrainian]
- Abelentsev, V. I. 1968. *The Mustelids*. Naukova Dumka, Kyiv, 1–280. (Series: Fauna of Ukraine; Vol. 1: Mammals, Is. 3). [In Ukrainian] pdf: <https://bit.ly/3BrhoHj>
- Abelentsev, V. I., I. I. Koliushchev, Yu. I. Krochko, K. A. Tatarinov. 1968. Totals of bat ringing in Ukraine in 1939–1967. Part 1. *Vestnik zoologii*, № 6: 59–64. [In Ukrainian] <https://bit.ly/3cMN1AS>
- Abelentsev, V. I., Gaichenko, V. A., Zolotukhina, S. I. et al. 1980. Mammals. In: *Red Data Book of the Ukrainian RSR*. Naukova dumka, Kyiv, 9–67. [In Ukrainian]
- Akimov, I. A. 1999. *Przewalski's Horse (Equus przewalskii Pol., 1881): Problems Preservation and Introducing in Nature* (Proceedings of the VI Intern. sympos.). Institute of Zoology NAS of Ukraine, Kyiv, 1–240. (Series: Vestnik zoologii, Supplements, Issue 11). <https://bit.ly/3K6H12C>
- Barkasi, Z., I. Zagorodniuk. 2016. The taxonomy of rodents of the Eastern Carpathians. *Proceedings of the State Natural History Museum*, **32**: 137–154.
- Barkaszi, Z. 2018. Changes in the rodent fauna (Mammalia, Glires) of the region of the Ukrainian Carpathians during the XIX–XXI centuries. *Geo&Bio*, **16**: 48–62.
- Barkaszi, Z. 2019. A history of rodent research in the Ukrainian Carpathians. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University (Series Biology)*, **46–47**: 73–90.
- Bashta, A.-T. 2006. *Bats (Chiroptera) of Ukraine: Bibliography (1840–2005)*. Liga Press, Lviv, 1–78. [In Ukrainian]
- Bats... 1988. *Bats (Morphology, Ecology, Echolocation, Parasites, Protection)*. Ed. by V. A. Topachevsky & M. F. Kovtun. Naukova Dumka, Kyiv, 1–183. [In Russian]
- Berezkin, A. G. 1977. All-Union seminar on problems of functional morphology. *Vestnik zoologii*, No. 5: 93. [In Russian] <https://bit.ly/3St9za5>
- Bondarenko, V. D., I. V. Delehan, K. A. Tatarinov, M. V. [et al.]. 1993. *Hunting Science. Training Manual*. Methodol. Cabinet of Higher Education, Kyiv, 1–197. [In Ukrainian]
- Bulakhov, V. L., O. E. Pakhomov. 2006. *Biological diversity of Ukraine. Dnipropetrovsk region. Mammals (Mammalia)*. Dnipropetrovsk University Publishing House, Dnipropetrovsk, 1–356. [In Ukrainian]
- Delehan, I. V., I. I. Delehan, I. I. Delehan. 2005. *Biology of Forest Birds and Mammals*. Polly, Lviv, 1–600. [In Ukrainian]
- Dulitskiy, A. I. 2001. *Biodiversity of Crimea. Mammals: History, State, Conservation, Prospects*. Sonat, Simferopol, 1–208. [In Russian]
- Emelyanov, I. G., O. A. Mikhalevych, S. I. Zolotukhina. 1978. Theoretical model of seasonal rhythms of animals and the possibility of their manifestation in rodents in Ukraine. *Vestnik zoologii*, (1): 3–8. [In Russian]
- Emelyanov, I. G. 1999. *Diversity and Its Role in Functional Stability and Evolution of Ecosystems*. Ed. by V. A. Topachevsky; International Solomon University; I. I. Schmalhausen Institute of Zoology, Ukrainian Theriological Society. Kyiv, 1–168. [In Russian]
- Emelyanov, I. G., Zagorodniuk, I. V. 2008. Ivan Tarasovych Sokur (17.07.1908—02.11.1994): to the 100th anniversary of birthday. *Vestnik zoologii*, **42** (4): 381–382. [In Ukrainian]
- Formozov, N. A., E. A. Lyapunova, D. E. Wilson, A. V. Yablokov. 2011. Robert S. Hoffmann (1929–2010). *Zoologicheskii zhurnal*, **90** (8): 1025–1029. [In Russian]
- Gaichenko, V. A. 1976. All-Union Symposium on Systematics and Cytogenetics of Mammals. *Vestnik zoologii*, No. 1: 61. [In Russian]
- Gavrilyuk, M. N., I. S. Mytyai, V. I. Strigunov. 2015. Serhii Levkovych Samarskyi (1915–1998) — to the memory of the 100-year from a birthday. *Visnyk of the Cherkassy University. Series Biological Sciences*, **19**: 3–8. [In Ukrainian]
- Godlevska, L. 2001. Review and totals of bats' ringing in Ukraine. In: I. Zagorodniuk (ed.). *Migration Status of Bats in Ukraine*. Kyiv, Ukrainian Theriol. Soc., 29–33. (Series: Novitates Theriologicae. Pars 6). [In Ukrainian]
- Godlevska, O., M. Ghazali, I. Zagorodniuk, P. Lina. 2010. *Bats and Rabies*. Kyiv, 1–16. [In Ukrainian]
- Golenko, A. 2010. The work of the Centre for bat rehabilitation in Kyiv Zoo in 1999–2010. *Proceedings of the Theriological School*, **10**: 175–178. [In Ukrainian]
- Hutterer, R., B. Kryštufek. 2020. A History of Mammal Research in Europe. In: Hackländer, K. & F. Zacos (eds). *Handbook of the Mammals of Europe*. Springer Nature, 1–22. CrossRef
- Khoyetskiy, P. 2017. Game fauna census in the “2tp-hunting” statistical report: features, advantages, disadvantages. *Novitates Theriologicae*, **10**: 206–216. [In Ukrainian]
- Kolesov, L. V. III All-Union Scientific Conference on the biology and pathology of fur-bearing mammals. *Vestnik zoologii*,

- No. 6: 90. [In Russian] <https://bit.ly/3P5MFCX>
- Korneev, O. P. 1952. *Key to the Mammals of the Ukrainian RSR*. Radianska shkola, Kyiv, 1–216. [In Ukrainian]
- Korneev, O. P. 1965. *Key to the Mammals of the Ukrainian RSR*. So Radianska shkola, Kyiv, 1–236. [In Ukrainian]
- Korotkevich, E. L. 1988. *The History of the Formation of the Hipparion Fauna of Eastern Europe*. Naukova Dumka, Kyiv, 1–164. [In Russian]
- Kotliarov, O. N. 1981. V All-Union Conference on Rodents. *Vestnik zoologii*, No. 2: 94. [In Russian]
- Kovtun, M., Ju. Krochko. 1998. On the history of bat studies on the territory of Ukraine. In: Zagorodniuk, I. (ed.). *European Bat Night '98 in Ukraine*. Kyiv, 10–15. (Series: Proceedings of the Theriological School; Vol. 1). [In Ukrainian]
- Krakhmalna, T. V. 1996. *Hipparion Fauna of the Early Maeotian of the Northern Black Sea Region*. Ed. by V. A. Topachevsky. Naukova Dumka, Kyiv, 1–225. [In Russian]
- Krakhmalna, T. V., O. A. Mikhalevych. 2005. The priceless legacy of a zoologist-encyclopedist (on the occasion of the 100th anniversary of the birth of I. G. Pidoplichko). *Bulletin of the NAS of Ukraine*, No. 11: 68–73. [In Ukrainian]
- Krokhmal, A. I., L. I. Rekovets. 2010. *Locations of Small Mammals of the Pleistocene of Ukraine and Adjacent Territories: Monograph*. LAT & K, Kyiv, 1–330. [In Russian]
- Lobkov, V. A. 1999. Spotted ground squirrel of the Northwestern Black Sea region: biology, population functioning. Odesa State Univ., Astroprint, Odesa, 1–270. <https://bit.ly/3BSI7Ox> [In Russian]
- Lobkov, V. A., S. G. Sycheva (compl.). 2002. *Index of theriological literature published in Ukraine, Moldova, Transnistria in 1991–2001*. A. A. Brauner Museum Fund, Odesa, 1–50. <https://bit.ly/3A2j4FZ> [In Russian]
- Lobkov, V. A. 2015. *Intrapopulation regulation of the number of mammals. Monograph*. Odesa National University, Odesa, 1–237. <https://eruditor.io/file/2789358/> [In Russian]
- Markevych, O. P., I. G. Pidoplichko. 1956. Commonwealth of Russian and Ukrainian zoologists in the study of the fauna of Ukraine. *Proceedings of Zoological Museum*, 27: 3–13. [In Ukrainian]
- Mammals... 1999. *Mammals of Ukraine, Protected by the Bern Convention*. Ed. by I. Zagorodniuk. Kyiv, 1–222. (Series: Proceedings of the Theriological School; Vol. 2). [In Ukrainian]
- Mezhzherin, V. A., I. G. Emelyanov, O. A. Mikhalevych. 1985. Aspects of modern ecology and the main directions in development of the ecology of mammals in Ukraine. *Vestnik zoologii*, (4): 3–14. [In Russian]
- Mezhzherin, V. A., I. G. Emelyanov, O. A. Mikhalevych. 1991. *Integrated Approaches in the Study of Populations of Small Mammals*. Naukova Dumka, Kyiv, 1–204. [In Russian]
- Onoprienko, V. L., T. O. Shcherban. 2008. *Sources on the History of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv*. Information and Analytical Agency, Kyiv, 1–352. [In Ukrainian] <https://bit.ly/3PJIP4t>
- Pidoplichko, I. G. 1974. The First International Theriological Congress. *Vestnik zoologii*, No. 4: 92. [In Russian]
- Polishchuk, I. K. 2009. *Experience in assessing the population of small mammals in the Biosphere Reserve Askania-Nova by the owl pellets' method*. Askania-Nova, 1–54. [In Russian]
- Pylypchuk, O. Y. 1974. All-Union Conference on Predatory Mammals. *Vestnik zoologii*, No. 3: 92. [In Russian] <https://bit.ly/3P3XxkJ>
- Rekovets, L. I. 1985. *Small mammal fauna of Desna-Dnipro Late Palaeolithic*. Naukova dumka, Kyiv, 1–166. [In Russian]
- Rekovets, L. I. 1994. *Anthropogene Small Mammals of the South of the East Europe*. Naukova Dumka Press, Kyiv, 1–369. [In Russian]
- Rekovets, L. 2022. Topachevsky Vadym Oleksandrovych, a mammalogist, evolutionist, and science organizer. *Novitates Theriologicae*, 14: 335–338. [In Ukrainian]
- Rogatko, I. V., E. L. Korotkevich. 1979. II International Theriology Congress. *Vestnik zoologii*, No. 1: 77. [In Russian]
- Rogatko, I. V. 1982. Establishment of the Ukrainian Branch of the All-Union Theriological Society. *Vestnik zoologii*, No. 4: 85. <https://bit.ly/3QptTav> [In Russian]
- Rogatko, I. V. 1983. III International Theriology Congress. *Vestnik zoologii*, No. 1: 87–88. <https://bit.ly/3zDWtOP> [In Russian]
- Rudyshyn, M. P., G. M. Mursky, K. A. Tatarynov, P. P. Urbanovych, I. A. Vynograd [et al.]. 1987. *Rational Hunting Game Management*. Kamenyar, Lviv, 1–182. [In Ukrainian]
- Samosh, V. M. 1976. All-Union Conference on the Problem 'Biological Basis and Experience in Predicting Changes in the Number of Game Animals'. *Vestnik zoologii*, No. 4: 93. [In Russian]
- Shevchenko, L. S. 1981. World Hunting Exhibition. *Vestnik zoologii*, No. 5: 92. [In Russian] <https://bit.ly/3Q3TLZV>
- Soboleva, O. 2017a. Interpretation of «field» researches in the professional work of Ukrainian zoologists. In: *Pages of History* (a collection of papers), 43: 108–119. [In Ukrainian]
- Soboleva, O. 2017b. "Walking into nature": professional identity and research practices in Ukrainian field zoology. In: *Field: a collection of scientific works on the history, theory and methodology of field research*. Ed. by M. Hrymych & O. Soboleva. Dulyby, Kyiv, Vol. 2: 39–74. [In Ukrainian]
- Sokur, I. T. 1952. *Mammals of the Soviet Carpathians and Their Economic Importance*. Published by the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Kyiv, 1–68. [In Ukrainian]
- Sokur, I. T. 1960. *Mammals of the Fauna of Ukraine and Their Economic Importance*. Derzhuchpedvydav, Kyiv, 1–211. [In Ukrainian]
- Sokur, I. T. 1961. *Historical Changes and Use of Mammal Fauna of Ukraine*. Published by the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Kyiv, 1–84. [In Ukrainian]
- Sokur, I. T. 1963. *Harmful Rodents and Their Control*. Academy of Sciences of the Ukr. SSR, Kyiv, 1–95. [In Ukrainian]
- Sokur, I. T. 1967. Next tasks in studying the ecology of mammals of Ukraine. *Vestnik zoologii*, No. 1: 23–26. [In Russian]
- Sokur, I. T. 1972. Measures to protect crops from harmful rodents in Ukraine and prospects for their improvement. *Vestnik zoologii*, (4): 3–6. [In Russian]
- Tatarynov, K. A. 1956. *Mammals of Western Oblasts of Ukraine*. AS Ukr. RSR, Kyiv, 1–188. [In Ukrainian]
- Tatarynov, K. A. 1959. The results of the study of the theriofauna of the western regions of Ukraine by domestic zoologists. *Proceedings. Academy of Sciences of the Ukrainian SSR State Natural History Museum*, 7: 49–62. [In Ukrainian]
- Tokarsky, A. A. 1997. *Baibak and Other Species of the Genus of Marmots*. Kharkiv Theriological Society. Kharkiv, 1–304. [In Russian]
- Tokarsky, V. A., A. M. Volokh, S. V. Mezhzherin, [et al.] (eds). 2014. *Mammals of Ukraine and Neighbouring Countries: Abstracts*. Kharkiv Univ., Kharkiv, 1–64. [In Russian]
- Topachevsky, V. A. (ed.). 1993. *Mammals of Ukraine: Collection of Articles*. Naukova Dumka, Kyiv, 1–168. [In Russian]
- Topachevsky, V. A., V. A. Nesin, I. V. Topachevsky. 1998. Biozonal microtheriological scheme of the Neogene of the northern part of the Eastern Paratethys. *Vestnik zoologii*, 32 (1–2): 76–87. [In Russian]
- Volokh, A. M. 2014. *Mammals Hunted in Steppe Ukraine. Part 1*. Gryn D.C., Kherson, 1–412. [In Russian]
- Volokh, A. M. 2015. *Mammals Hunted in Steppe Ukraine. Part 2*. Gryn D.C., Kherson, 1–401. [In Russian]
- Volokh, A. M. 2022. *Determining the age of game mammals*. Oldi+, Odesa, 1–374. [In Ukrainian]
- Vshyvkov, F. N. 1964. *Beasts (Wild Mammals)*. Crimea, Simferopol, 1–88. [In Russian]

- Wołoszyn, B., A. T. Bashta. 2001. *Bats of the Carpathians. A Field Key*. Platan Publ. House, Kraków, Lwów, 1–168. [In Ukrainian]
- Zagorodniuk, I., V. Pokynchereda, A. Kyseliuk, Y. Dovhanych. 1997. *Mammal Fauna of the Carpathian Biosphere Reserve*. Ed. by I. G. Emelyanov. Inst. Zool., NAS of Ukraine, Kyiv, 1–60. (Suppl. 5 to “Vestnik zoologii”). [In Ukrainian]
- Zagorodniuk, I. 1998. *Theriology: Handbook to educational course “Fauna and systematics of terrestrial vertebrates”*. International Solomon University; Ukrainian Theriological Society, Kyiv, 1–48. [In Ukrainian]
- Zagorodniuk, I., V. Pokynchereda, V. Domashlinets. 1998. Activities and information materials of the Ukrainian chiropterological centre. In: Zagorodniuk, I. (ed.). *European Bat Night '98 in Ukraine*. Kyiv, 16–23. (Series: Proceedings of the Theriological School; Vol. 1). [In Ukrainian]
- Zagorodniuk, I. 1999. The Theriological school-seminar and a development of theriological investigations in Ukraine. *Nature Protected Business in Ukraine [Zapovidna Sprava v Ukraini]*, 5 (1): 78–81. [In Ukrainian]
- Zagorodniuk, I., T. Postawa, B. W. Wołoszyn. 1999. *A Field Key to Bats from the Underground Roosts of Eastern Europe*. Platan Publ. House, Krakow, 1–43. [In Ukrainian]
- Zagorodniuk I. (ed.). 2000. *The Use of Ultrasonic Detectors in Bat Research* (Proceedings of the workshop in Yaduty 2000). Ukrainian Theriological Society, NAS of Ukraine, Kyiv, 1–58. (Series: Novitates Theriologicae, Pars 2). [In Ukrainian]
- Zagorodniuk, I. 2002. *Field Key to Small Mammals of Ukraine*. NMNH NAS of Ukraine, Kyiv, 1–60. (Series: Proceedings of the Theriological School; Vol. 5). [In Ukrainian]
- Zagorodniuk, I. (ed.). 2002. *Theriology in Ukraine 2001*. Luhansk, 1–256. (*Visnyk of the Luhansk Pedagogical University. Biological Sciences*. Issue 45). [In Ukrainian]
- Zagorodniuk, I. 2003. Theriological conferences and issues of the bulletin Novitates Theriologicae in 2000–2001. *Novitates Theriologicae*, Pars 3: 94–96. [In Ukrainian]
- Zagorodniuk, I., Emelyanov, I. 2012. 30th anniversary of the Ukrainian Theriological Society. In: *Theriofauna of Protected Areas and Mammal Protection*. Hola Prystan', Ukrainian Theriological Society, 73. (Series: Novitates Theriologicae; Pars 8). [In Ukrainian]
- Zagorodniuk, I. 2015a. Publications of the Ukrainian Theriological Society and development of the Proceedings of the Theriological School. *Proceedings of the Theriological School*, 13: 114–142. [In Ukrainian] CrossRef
- Zagorodniuk, I. 2015b. Bohdan Voliansky as bright person in Ukrainian zoology of 1920–1930s. *Visnyk of the Lviv University. Series Biology*, 69: 3–19. [In Ukrainian]
- Zagorodniuk, I. 2017. A history of the edition *Novitates Theriologicae* (Pars 1–10). *Novitates Theriologicae*, Pars 10: 218–225. [In Ukrainian] <https://bit.ly/3oY329R>
- Zagorodniuk, I. 2018. Bats of Ukraine and their investigators: 20 years of activity and milestones. *Theriologia Ukrainica*, 16: 3–10. CrossRef
- Zagorodniuk, I., K. Ocheretna. 2019. Theriological Schools and their reports. *Theriologia Ukrainica*, 18: 166–168. [In Ukrainian]
- Zagorodniuk, I., S. Kharchuk. 2020. List of mammals of Ukraine 2020: additions and clarifications. *Theriologia Ukrainica*, 20: 10–28. [In Ukrainian] CrossRef
- Zagorodniuk, I., K. Ocheretna, S. Kharchuk, M. Korobchenko. 2021. Symbol species, days and years of animals in natural history events and museum activities. *Geo&Bio*, 20: 135–159. CrossRef
- Zhyla, S. M. *Wolf in the Polissian Nature Reserve and its surroundings: monitoring, spatial structure, ecology, management*. Polissian Nature Reserve. Selezivka, 1–190. [In Ukrainian]
- Zizda, Yu., I. Zagorodniuk, S. Kharchuk. 2020. Year of the Squirrel 2020: an overview of the topic and events. *Theriologia Ukrainica*, 20: 91–104. [In Ukrainian] CrossRef
- Zolotukhina, S. I. 1978. Second Congress of the All-Union Theriology Society of the USSR Academy of Sciences. *Vestnik zoologii*, No. 3: 91. [In Russian]